

DOŽIVLJAJI IN SPOMINI

V Škofji Loki so tri šolska poslopja, ki so jih uporabljali in ki eno še vedno uporabljajo za učni namen, tri neme priče, ki kažejo, kako je raslo šolstvo v Sloveniji. Prva šola je majhna neznatna hišica, stoječa nad obočnim prehodom na Cankarjevem trgu. To prvo šolo v Loki je zgradil Mihael Papler leta 1627. Drugo šolsko poslopje po starosti je v Klobovsovi ulici. (Glej članek Jamar: Loško šolstvo v prvi polovici 19. stoletja str. 40!) V tem poslopju se je šolala naša generacija. Tretje poslopje pa je v sedanji Šolski ulici. Od majhne hišice do mogočne palače; verna slika razvoja našega šolstva.

Najlepše spomine iz šolskih let imam iz tretjega razreda, ker me je usoda posadila v družino, ki se je vse do današnjega dne z veseljem spominjam. Poleg mene je sedel Janez Kalan, za menoj Franc Rupar in Franc Primožič. Janez Kalan je bil že kot šolar zlata duša in je tak vedno ostal, Franc Rupar, ljubezniv deček, mi je bil posebno naklonjen prijatelj, Franc Primožič pa najbolj zanimiv od vse naše četvorice. Ta je vedel vedno veliko povedati, posebno ob odmorih. Govoril je o vseh mogočih stvareh, pa ne samo ob odmorih, temveč tudi med poukom. Imel je pravi pripovedniški talent in škoda je, da se ni posvetil pisateljevanju. Če nam je pripovedoval med poukom, je znal to tako mojstrsko prikriti kakor najboljši gledališki šepetalec, da niti učitelj tega šepetanja ni opazil, a smo ga vseeno razumeli. Vsi skupaj smo bili na zunaj in na znotraj zaključena celota, pravi kvadrumvirat (družina štirih). Najbolj zanimiv od vse naše četvorice, kakor že rečeno, je bil Franc Primožič in tako rekoč naš duhovni vodja.

Pripovedoval je npr., kaj je bral v knjižici »Turške vojne«. Ta knjižica z barvno sliko na naslovni strani, kako režejo Turki kristjanom glave, je bila tedaj posebno priljubljeno čtivo med deško šolsko mladino. Zopet drugič je pripovedoval o coprnica, kako zlezejo ponoči skozi dimnik, zajahajo metlo in odlete proti Kleku; pa pravljice, ki jih je bral v knjigi »Pravljice in pripovedke iz Soške doline«. Ta zbirka je izhajala v Gabrščkovi založbi v Gorici.

Med odmori sem prišel včasih tudi jaz do besede. Tedaj sem poročal, kaj sem slišal od stare mame, na primer o divjih možeh, o vedomcih, ki ob poznih nočnih urah hodijo po hišah in se včasih tudi v razne živali spremenijo, o strahovih in kako so se videle iz mojega rojstnega kraja Plužnje na oni strani Idrijce v Masorah luči, ki so v temnih nočeh preskakovale iz ene grape v drugo.

Ko so po naših gozdovih še domovali divji možje, se je zgodilo tole: pri Kalanu na Cavrnu so orali za setev ozimnega ječmena. Pri tem jim je ne-prestano uhajal plug iz brazde in nikakor ga niso mogli prav naravnati, tako da so bili že kar obupani. Tedaj zaslisijo iz bližnjega gozda glas divjega moža: »Brdovit narobe zvit!« Ko so to storili, jim je takoj šlo delo uspešno od rok. —

Moja stara mati je vedela še več drugih stvari o divjih možeh. Ko sem jo nekoč vprašal, zakaj danes po gozdovih ni več divjih mož, mi je hitro odgovorila: »Papeži so jih panali«.

Na Cavernu, ki sem ga prej omenil, sta dve kmetiji, stari vsaj že blizu 700 let. Ko sem hodil v šolo, še nisem vedel, da sta tako stari. Danes pa vem, ker sem bral v urbarju Loškega gospostva iz leta 1291, da sta bili tam dve hubi. V istem urbarju sem tudi bral, da so bile tedaj v Moškrinu, vasici, ki leži pod Križno goro, leta 1291 štiri hube, kar je natančno toliko, kot je še danes gruntov. Lahko bi rekli, da je to neke vrste staro plemstvo. Čez 22 let bosta torej Cavern in Moškrin praznovala 700-letnico, ko se prvič omenjata. V Moškrin bo morda tedaj že vozil avtobus s priključkom v Pevno in na Križno goro.

Franc Levstik izraža nekje glede narodnih pripovedk in pravljic naslednje mnenje: »Sicer je lepo in dobro, če napreduje ljudska prosveta, a je vendar škoda in se človeku milo stori, da to lepo narodno blago, ki je v njem toliko poezije, izginja.« Če se prav spominjam, je podobna misel izražena tudi v drami Gerharda Hauptmanna »Potopljeni zvon«.

Tako so nam potekali dnevi in tedni, dokler ni nazadnje učitelj spregledal našega početja. Povabil nas je pred kateder in vsakemu odmeril dve s palico po zadnji plati. Naš četverkot pa je razgnal in sledile so premestitve. Za soseda sem dobil nekega Klemenca Zajca iz Luše, ki pa ni bil prav nič mojih misli. Imel je sive mačje oči in ga že od vsega začetka nisem mogel trpeti. V žepu je vedno nosil denarnico za drobiž po tedanji modi, v njej pa polže, ki jih je mečkal in mi to stvar neprestano molil pod nos, da se mi je kar gabilo. Ne morem povedati, kako sem bil nesrečen. O kakšna sprememba v primeri s prejšnjimi lepimi časi. Pa kamor sem šel, je bil ta fant za menoj. Ko sem šel ob kakem prazniku v Crngrob, me je po maši že čakal pred cerkvijo. Kakor zli duh me je preganjal.

V šolo sem hodil mimo Jakopčevega poda. Pravili so, da se je bil tam pred leti obesil neki Križnogorec in da tam še vedno straši. V zimskem času, ko se je po popoldanskem pouku zelo hitro stemnilo, me je bilo vedno strah, ko sem moral zvečer domov mimo tega poda. Tega občutka se še dolgo nisem mogel popolnoma znebiti, niti ne, ko sem že odrasel.

Nekega dne mi reče stric, preden sem šel v šolo, naj prosim učitelja, da bi mu posodil kak letnik revije Dom in svet. Pred začetkom pouka sem res izrekel učitelju to prošnjo. Slučajno sem pa ravno tisto uro napravil v zvezek (teko) neko grdo packarijo in sem že mislil, da ne bo z Domom in svetom nič.

Ko sem bil pa že na cesti, me pokliče učitelj nazaj in mi izroči Dom in svet, in sicer ravno letnik 1894. Slastno in z velikim užitkom sva prebirala s stricem Pokornov spis »Loka« in njegova pripovedovanja o ljudskih običajih, o loškem gospostvu, o Crngrobu, starološkem gradu in njegovih lastnikih itd. Lastnike starološkega gradu sva izpisala v poseben zvezek, ki ga še vedno hranim. Evo jih staroloških graščakov: Formacherji, Siegesdorfi, Raspi, Erbergerji in nazadnje Strahli, Friedrich Anzelm, Edvard in Karl.

Posebno sem se zabaval ob branju spisa »Rokovnjači«. Nekaj rokovnjaških pesmi še sedaj vem, npr.:

*En kumer pod finštrom štehna,
se grandovga boja tehna,
pa grandov boj lovhat ga hne,
en kumer pod finštrom cu laufat začne.*

To bi se reklo:

*En fantič pod oknom stoji,
velikega psa se boji,
veliki pes lajat začne...*

Minil je tretji razred, minil tudi četrti in s Klemenom sva nastopila šolanje v kranjski gimnaziji. Še prej pa moram povedati, da je v najinem razmerju nastala velika sprememba. Klemenu se je z vztrajnim prizadevanjem le posrečilo, da me je pridobil. In tako v njem nisem več videl nadležnega vsiljivca, pač pa dobrega prijatelja. Tudi oči, sicer še vedno sive, niso več imele tistega ostrega mačjega izraza, pač pa so postale zveste in prijateljsko vdane.

Ime Klemen je bilo po vaseh okoli Škofje Loke v prejšnjem stoletju zelo razširjeno. Klemen je bil prvi naslednik sv. Petra. Njegovo ime je za slovanske kristjane znano tudi po tem, da sta sv. Ciril in Metod, ko sta potovala z Moravskega do papeža, prenesla Klemenove relikvije s Krima v Rim.

V prvih dnevih kranjskega šolanja sva srečala pred gimnazijskim poslopjem lepo oblečenega gospoda s skrbno negovano črno brado. Mislila sva, da je profesor, in se mu spoštljivo odkrila, on pa je najin pozdrav prijazno odvrnil. Od starejših tovarišev sva potem zvedela, da to ni bil nikak profesor, ampak osmošolec baron Zoisa, sorodnik Žige Zoisa. Menda je bilo to prav usodno »literarno« srečanje, ki nama je vcepilo ljubezen do slovenskega slovstva.

V peti šoli se je Klemen Zajc zaljubil v štirinajstletno Milico. Pozneje mi je pripovedoval o lepih časih te ljubezni, ki pa ni dolgo trajala, ker se je z neko prav neumestno in nerodno izjavo Milici močno zameril. Hudo je trpel ubogi Klemen, vendar mu je čez leto in dan čas zacelil rane in Klemen je na Milico skoraj pozabil.

Milica je doraščala in postala v Kranju ena prvih lepotic. Začela je sodelovati na odru Narodne čitalnice. Javljali so se vedno novi častilci, vabili so jo na ples in ji prirejali podoknice. Milica se sicer ni na nikogar vezala, vendar je Klemen to dvorjenje okoli Milice z muko opazoval in njegove že skoraj zaceljene rane so se znova odprle. Noči brez spanca so postajale vedno daljše, podnevi je bil utrujen. Volja do učenja mu je pojemala. Bližala se je matura, njegovo stanje pa je postajalo vedno hujše. S skrajnim naporom je preстал maturo. Ko sva zbrala vsak svojo stroko, sva jeseni odpotovala na Dunaj. To je bila za Klemena rešitev.

S Klemenom sva se vpisala na visoko šolo za zemljedelstvo, kakor smo slovensko imenovali tedanjo Hochschule für Bodenkultur. Mi smo kratko rekli »bodenkultura«.

Pripominjam, da so imele avstrijske univerze samo štiri fakultete; filozofsko, pravno, medicinsko in bogoslovno, kakor vse prvotne univerze starega tipa. Za druge študije pa so obstajale posebne samostojne visoke šole, tako tehnična, veterinarska in najmlajša — zemljedelska. Vsaka teh visokih šol je bila popolnoma samostojna s svojim rektorjem (rector magnificus). Zemljedelska visoka šola je bila v XVIII. okraju pod Kahlenbergom ob takrat novem parku Türkenschanzpark, ki smo mu Slovenci rekli Na turških šancah. Na tem kraju je prišel leta 1683 čez Kahlenberg poljski kralj Sobieski na pomoč avstrijski vojski oziroma Dunaju, ki so ga oblegali Turki.

Resnici na ljubo moram povedati, da smo se Slovenci na tej visoki šoli dosti dobro počutili. Bilo je tudi precej Hrvatov in avstrijskih Srbov. Profesorji so bili Slovanom, zlasti Jugoslovanom včasih kar naklonjeni. Glede kole-

gov študentov ne morem trditi prav isto, vendar do kakih sovražnih nastopov do konca prve svetovne vojne ni nikoli prišlo.

Samo enega profesorja pa se spominjam, ki je bil precej velenemško usmerjen in je tudi pri izpitih delal včasih malo diskriminacije. Predaval je geologijo. Da bi mu ponagajali, so se Čehi in Poljaki pritožili pri rektorju, da ne razumejo njegovih predavanj, ker govori nekakšen »kucheldeutsch« in kakor bi imel cmok v ustih. Najbrž ga je rektor o tej pritožbi obvestil, kajti ko je Koch, kakor se je pisal ta profesor, prišel naslednjo uro zopet v predavalnico, je zbadljivo izustil: »Ich werde von nun an Hochdeutsch sprechen, damit mich die eingewanderten Chinesen und Japaner auch verstehen werden.« (Od sedaj naprej bom govoril visoko nemščino, da me bodo tudi privandrani Kitajci in Japonci razumeli.) Pa to je bil izjemen, bolj komičen kakor resen primer, brez vsakih posledic.

»Kdor hoče iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj!« je bil star pregovor. Res smo živeli skromno, razen onih, ki so dobili Knafljevo štipendijo (600 kron letno), pa to so bile redke izjeme. S Klemenom sva kot študenta gospodarsko važne stroke dobila od deželnega odbora kranjskega 200 kron letne podpore, pa še od Podpornega društva za slovenske visokošolce na Dunaju mesečno 5 do 10 kron. Tedaj je bil predsednik tega društva dr. Janko Polec, poznejši profesor na pravni fakulteti v Ljubljani. To podporo smo vsak mesec dvigali v njegovi pisarni v prvem okraju. Razen tega si dobil, če si pravočasno opravil državne izpite ali če si kolokviral za predpisano število točk, v pisarni rektora ustrezno število brezplačnih kart za obede v menzi. Sicer pa življenje na Dunaju takrat ni bilo tako drago, kakor ga je slikala ljudska domišljija. Prav poceni je bilo mleko. Na vsakem oglu je bila mlekarnica, kjer si dobil pozimi toplo mleko, poleti pa izvrsten jogurt, surovo maslo itd.

Ko sem prišel prvi božič na počitnice, so se mi sosedge čudili, kako da nisem nič shujšal in da sem se celo poredil. Pojasnil sem jim, da sprememba zraka in okolja ugodno vpliva na zdravje in počutje in da ima Dunaj, ki ga obdajajo veliki gozdovi, kar zdravo podnebje.

Tako smo se torej prebijali in tudi prebili. Včasih smo vendar napravili zvečer kako izjemo in rekli malo »Gaudeamus igitur«. To je bilo takole vsake kvatre. Takšen večer ni minil brez petja. Včasih smo celo napravili kako »podoknico«, ne vedoč komu in zakaj. In kaj se je zgodilo. Okna so se odpirala in Dunajčanke ter Dunajčani so z zanimanjem in celo z odobravanjem poslušali.

Povedati je namreč treba, da Dunajčani ne poznajo zborovskega petja v družbi, kakršno imamo v naših narodnih pesmih, in da zato naše petje radi poslušajo. Komaj smo odpeli, se je od nekd počasi primajal policist in vljučno izrekel: »Saj je lepo, ampak ni dovoljeno.« Klemen je pripravil nemški prevod naše pesmi »Je pa davi slanica padla« in ko smo jo čez nekaj tednov zopet zapeli pri isti hiši, je Klemen ta nemški prevod po končanem petju glasno recitiral.

Če nismo imeli vaj ali sedeli pri knjigah, smo se ob prostih popoldnevih shajali v klubu Danica. Tudi pevski zbor smo imeli. Vodil nas je dr. Franc Kimovec, ki je tedaj dopolnjeval svoje glasbene študije v Klosterneuburgu. Največ smo peli pesmi slovenskih skladateljev iz 19. stoletja: Volariča, Sattnerja, Foersterja, Aljaža in drugih. Še ga slišim, kako je grmel s svojim basom moj dolgoletni sošolec, poznejši advokat v Kranju Igo Šilar: »Vstanite pol mrličiči vi, odprite se vi živi grobi...« v pesmi »Slovan na dan«.

Izjemoma smo si tudi privoščili kak umetnostni užitek, na primer z obiskom opere. V dvorni operi sem bil samo enkrat, ko so izvajali Wagnerjevega

»Lohengrina« in prav pri tej predstavi je sodeloval tudi Betetto. Sicer pa je bila dvorna opera preveč zahtevna za naše žepe. Zato smo raje šli v Ljudsko opero (Volksoper), ki je imela tudi za kranjskega študenta zmogljive vstopnine. V Ljudski operi je bil tedaj prvak, pri publiku zelo priljubljeni tenorist Kubla, Čeh po rodu. Pri neki priliki, ko so peli »Prodano nevesto«, so mu priredili češki študentje navdušene manifestacije: »Hoch Kubla!« Ker se je pri Ljudski operi odlično obnesel, je bil kmalu angažiran pri Dvorni operi. To pa je bil vrhunec kariere vsakega pevca.

Lep umetniški užitek smo imeli tudi ob nedeljah dopoldne, če smo šli k maši v dvorno kapelo, ker so tam običajno izvajali najlepše koncertne maše, lepše kakor pri sv. Stefanu ali v votivni cerkvi, ki je tudi slovela po lepi glasbi. Ta kapela, ki je bila po svojem, dokaj obsežnem prostoru, bolj podobna cerkvi, je bila na dvoru v prvem okraju in dostopna ljudstvu. Za člane cesarske rodbine pa je bil rezerviran prostor na koru nad zakristijo.

Večkrat nas je obiskal v Danici slovenski državni poslanec Janez Evangelist Krek, ob nedeljah popoldne pa se nam je rad pridružil, da smo šli na izlet v bližnjo okolico Dunaja. Na takih sprehodih se je na široko razgovoril o svojih zamislih in načrtih, tako glede socialne politike vobče in socialnega zavarovanja, kakor glede potrebe industrijskega razvoja v Sloveniji. Pogosto je poudarjal, kakšna trpinka je naša kmečka žena — gospodinja in kako nujno potrebno bi bilo starostno zavarovanje kmetov, da bi rešili problem kmečkih preužitkarjev in s tem pogosto tako tragične odnose med starimi in mladimi. Tudi nam je pripovedoval o svojih vsakovrstnih doživljajih iz avstrijskega parlamentarnega življenja in napletal razmišljanja o razmerah v naši slovenski domovini. Če smo zašli daleč v notranjost Dunajskega gozda, ga je prevzela lepota narave in na povratku se je ob čaši piva raznežil in postal dobre volje. Tedaj smo skupno zapeli kako lepo slovensko, npr. »Mogočno se dvigajo naše gore« Čeha Foersterja, ki ga je Krek visoko cenil že zaradi zanimive okolnosti, da se je skladatelj tako popolno vživel v razmere Slovenije, ki mu je postala nova domovina, in da je bil naposled vodilna osebnost našega glasbenega ustvarjanja tedanjega časa. Pri tej ugotovitvi smo z zanimanjem dodali, kako je Foersterjev primer podoben našemu Davorinu Jenku, ki je ob svojem času tudi postal vodilna osebnost v glasbenem življenju bratskega slovenskega naroda.

Dve leti po naši maturi je leta 1914 izbruhnila prva svetovna vojna, in kmalu potem, ko je Italija napovedala Avstriji vojno, smo se znašli v Tirolah na italijanski fronti. Dne 22. julija 1916 so Italijani navsezgodaj začeli s hudim artilerijskim ognjem na naše postojanke. Ta ogenj je trajal nekaj ur. Čepeli smo kot kompanijska rezerva v barakah, pripravljenih za zimska zaklonišča. Tik poleg mene je sedel infanterist Ivan Rus. Bil je idealen, nepokvarjen fant, ki iz njegovih ust ni nikdar prišla nobena kvanta ali druga zla beseda. Ni se pritoževal ne jezil, ampak je vse tegobe in trpljenje vdano prenašal.

Ob desetih dopoldne je udarila v naše zaklonišče granata in takoj sem začutil, da sem ranjen. Ozrl sem se na levo in videl sedeti poleg sebe Ivana Rusa in zraven njega še enega tovariša, oba brez glave. Stekel sem k sanitejem, ki so bili komaj sto korakov oddaljeni in tam obležal. Ko sem tako negibno ležal, sem zaslišal, kako sta se pogovarjala dva sanitejca: »Ta bo tudi umrl, pa novo bluzo ima.« Vendar se pričakovanje sanitejcev ni izpolnilo, dasi je šlo za las. Že čez teden dni sem bil operiran v Innsbrucku.

Tudi Klemen je bil ranjen na italijanski fronti. Ko je Milica brala v časopisu, da je bil član akademskega društva Danica Klemen Zajc nevarno ranjen in da leži v vojni bolnišnici na Dunaju, se ji je ponovno zbudila stara

ljubezen in hudo si je očitala, da je Klemenovo pred leti izgovorjeno nepremišljeno besedo premočno obsojala in si ga odbila. Dolgo je premišljevala, kaj naj stori, da bi storjeno napako popravila. Končno se je odločila. Nastopila je težko pot na dom njegove matere. Klemenova mati, ki je slučajno vedela za njuno mladostno skrivnost, jo je ljubeznivo sprejela. Kakor mati in hči sta se prisrčno pogovarjali in Milica je bila prepričana, da njena spokorna pot ni bila zaman. Popolnoma nepričakovana pa je usoda tudi tokrat drugače ukrenila. Klemenova mati iz nepojmljivih nagibov svojega sina ni takoj obvestila o Miličinem obisku, ampak šele čez nekaj let. Tedaj pa je bilo že prepozno. Tako je sklop nasprotujočih jima ukrepov zle usode preprečil, da bi se bila oba mlada človeka našla. Ostal jima je samo bridko sladek spomin.

Maja meseca leta 1938 smo napravili uslužbenci kmetijskega oddelka banške uprave strokovno ekskurzijo v Prago, kjer je češkoslovaška vlada priredila veliko kmetijsko razstavo. Javili smo se v Pragi na kmetijskem ministrstvu, kjer so nas nadvse ljubeznivo sprejeli in nas povabili na večerjo v ministrstvo za kmetijstvo. Navzoči so bili načelniki oddelkov in drugi predstavniki ministrstva. Izrekli so nam dobrodošlico in nas počastili s prisrčno napitnico. Na to napitnico je odgovoril Klemen.

Komaj je Klemen končal, so Čehi navdušeno zapeli »Po jezeru bliz Triglavu«. In kako brezhibno so znali besedilo. V vedrem, prisrčnem razpoloženju nam je minil večer, eden najlepših v mojem življenju. Vsakemu mezljanu je pač dano, da poleg težkih preizkušenj doživi tu in tam kako veselo uro, ki kakor svetel preblisk v temni noči naglo ugasne v vihri življenja.

Kmalu po praški ekskurziji sem imel služben opravek v okolici Pivke na Notranjskem. Ko sem se proti poldnevu vračal na železniško postajo, sem zaslišal v malem borovem gozdiču ptiča, ki je neugnano drobil svòje melodije. Takoj sem spoznal, da slišim slavčka, ki ga doslej še nikoli nisem. Čudno pa se mi je zdelo, ker sem vedno slišal, da poje slavec najraje ob zgodnji jutranji uri ali pa zvečer, ko se stemni. To pa je bilo opoldne, sredi belega dneva. Njegove čudovite melodije so me vsega prevzele. To ti je nedosegljiv kompozist, ki mu med ptiči pevci ni para. Nekateri ptiči pevci imajo sicer lepši glas, na primer penica in tudi senica in kos, v oblikovanju melodije pa ga nobeden niti od daleč ne doseže. Dolgo sem ga poslušal in težko sem se ločil, ker se je bližal odhod vlaka. Ko sem prišel domov, sem si sestavil najprej listo naših najboljših ptičev pevcev.

Petje slavca je podobno klarinetistu, ko izvaja zamotane melodije Mozarta ali Händla, petje liščka je slavčevemu podobno, a melodije so krajše. Penica poje kakor violina, ki igra zvonko doneče, a kratke melodije; podobno a bolj nežno poje taščica, sinica s svojim preprostim ti-ti-ti-ti, ima srebrno čist glas oboe, kosov glas je podoben flauti, kobilar pa poje, sedeč na krevljusti vrbi ob potoku, kakor cerkveni basist, ki ob poznem velikonočnem času nenehno opozarja nemarnega kristjana as' že biu, as' že biu.

Čas izpolnjuje naše življenje z vsakovrstnimi doživljaji, hudimi in lepimi. Včasih nas prav neznatni dogodki, kratki in nepomembni lepi doživljaji tako ganejo, da nam ostanejo za vedno v spominu. Posebno mladost izpolni naše življenje s spomini, ki so neizbrisni, čeprav so v zvezi z dokaj neznatnimi in nepomembnimi doživljaji.